

УДК 373.3.016:811.161

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.6.8>

Тамара ШЕВЧУК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і методик початкової освіти,
Рівненський державний гуманітарний університет,
вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, Україна, 33028
ORCID: 0000-0003-4094-7744

Тетяна КОСТОЛОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методик початкової освіти,
Рівненський державний гуманітарний університет,
вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, Україна, 33028
ORCID: 0000-0001-5284-0296

Ольга ТКАЧУК

старший викладач кафедри теорії і методик початкової освіти,
Рівненський державний гуманітарний університет,
вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, Україна, 33028
ORCID: 0000-0002-2391-5102

Tamara SHEVCHUK

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
at the Department of Theory and Methods of Primary Education,
Rivne State University of Humanities,
12, S. Bandery str., Rivne, Ukraine, 33028
ORCID: 0000-0003-4094-7744

Tatiana KOSTOLOVYCH

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
at the Department of Theory and Methods of Primary Education,
Rivne State University of Humanities,
12, S. Bandery str., Rivne, Ukraine, 33028
ORCID: 0000-0001-5284-0296

Olga TKACHUK

Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Primary Education,
Rivne State University of Humanities,
12, S. Bandery str., Rivne, Ukraine, 33028
ORCID: 0000-0002-2391-5102

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ МОВНО-МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ УЧНІВ 1–4 КЛАСІВ МЕТОДОМ ЕТИМОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

METHODOLOGICAL PROVISION OF THE FORMATION OF LANGUAGE AND SPEECH SKILLS OF STUDENTS OF GRADES 1–4 BY THE METHOD OF ETYMOLOGICAL ANALYSIS

У статті висвітлено питання методичного забезпечення формування мовно-мовленнєвих умінь учнів 1–4 класів методом етимологічного аналізу. Охарактеризовано Типові освітні програми (мовно-літературна освітня галузь), чинні підручники «Українська мова та читання» для учнів 4-го класу, етимологічні та тлумачні словники, призначені для молодших школярів тощо. Методичне забезпечення описано для двох видів умінь – мовних та мовленнєвих, оскільки ці уміння взаємопов'язані, взаємозалежні й знаходяться в постійних і системних взаємозв'язках. Неможливо сформуванати мовленнєві вміння у школярів, якщо вони не засвоїли фонетичного, лексичного, граматичного матеріалу на уроках української мови та читання. І навпаки – знання мовного матеріалу не гарантує формування мовленнєвих умінь, ще треба оволодіти й навичками у процесі вивчення цього матеріалу. Поєднано роботу над розвитком мовно-

мовленнєвих умінь із етимологізацією слів, що ефективно для удосконалення вміння точного, правильного цілеспрямованого використання мовних засобів у мовленнєвій діяльності, збагачення словникового запасу учнів, засвоєння норм української літературної мови.

Мета статті: проаналізувати методичне забезпечення формування мовно-мовленнєвих умінь здобувачів початкової освіти методом етимологічного аналізу.

Методологія статті полягає у системному аналізі методичного забезпечення формування мовно-мовленнєвих умінь учнів методом етимологічного аналізу.

Наукова новизна дослідження – з'ясування методичного забезпечення формування мовно-мовленнєвих умінь учнів початкової школи етимологічним методом орієнтованим на мотивований творчий освітній процес, під час якого розвивається пізнавальний інтерес школярів, на дослідження учнями лексичного значення слова, походження окремих слів (запозичення з іншої мови, словотворення), використання лексичного багатства української мови у власному мовленні.

У висновках узагальнено схарактеризовано основні аспекти методичного забезпечення процесу формування мовно-мовленнєвих умінь молодших школярів методом етимологічного аналізу, які і визначають одну із стратегій реалізації освітніх цілей мовно-літературної галузі у початковій школі.

Ключові слова: методичне забезпечення, мовно-мовленнєві вміння етимологічний аналіз, мовно літературна освітня галузь, освітній процес.

The article highlights the issue of methodological support for the formation of language and speech skills of students of grades 1–4 by the method of etymological analysis. Typical educational programs (linguistic and literary educational field), current textbooks “Ukrainian language and reading” for 4th grade students, etymological and explanatory dictionaries intended for younger schoolchildren, etc. are characterized. Methodological support is described for two types of skills – language and speech, since these skills are interconnected, interdependent and are in constant and systemic relationships. It is impossible to develop speaking skills in schoolchildren if they have not mastered phonetic, lexical, and grammatical material in Ukrainian language and reading lessons. And vice versa – knowledge of the language material does not guarantee the formation of speaking skills, it is still necessary to master the skills in the process of studying this material. The work on the development of speech and language skills is combined with the etymology of words, which is effective for improving the ability to accurately, correctly and purposefully use language tools in speech activity, enriching the vocabulary of students, and mastering the norms of the Ukrainian literary language.

The purpose of the article: to analyze the methodological support of the formation of language and speech skills of students of primary education by the method of etymological analysis.

The methodology of the article consists in a systematic analysis of methodical support for the formation of language and speech skills of students by the method of etymological analysis.

The scientific novelty of the research is the clarification of methodological support for the formation of language and speech skills of primary school students by the etymological method oriented to a motivated creative educational process, during which the cognitive interest of schoolchildren develops, to the study by students of the lexical meaning of a word, the origin of individual words (borrowing from another language, word formation), using the lexical richness of the Ukrainian language in one's own speech.

In the conclusions, the main aspects of methodical support of the process of formation of language and speech skills of younger schoolchildren by the method of etymological analysis are characterized in a general way, which determine one of the strategies for realizing the educational goals of the language and literature field in primary school.

Key words: methodical support, language and speech skills, etymological analysis, linguistic and literary field of education, educational process.

Постановка проблеми. Проблема створення методичного забезпечення освітнього процесу початкової школи не нова. У різні історичні періоди її вирішували, урахувавши ті завдання, які були поставлені перед освітньою галуззю, але завжди одним із шляхів ефективного освітнього процесу вважалося його якісне методичне забезпечення. В останні роки воно зазнало значних змін та трансформацій. Це пов'язано з варіативністю типових освітніх програм (1–2 та 3–4 класи) НУШ, що були затверджені Міністерством освіти і науки України у 2018 році (створені під керівництвом Р. Шияна та О. Савченко). За кожною із програм для будь-якої дисципліни початкової школи учителям запропоновано вибрати для навчання учнів підручник. Наприклад, для учнів 4 класу підручників «Українська мова та читання» передбачено 10. Учитель успішно буде працювати за програмою і підручником лише тоді, коли його й автор-

ські ціннісні установки та погляди збігатимуться, коли буде вибір використання вправ і завдань, створення мовно-мовленнєвих ситуацій, що стимулюватимуть вільне висловлювання молодших школярів, забезпечуватимуть природну комунікативність їх мовлення та умінь спілкування, тобто підручники «Українська мова та читання», довідники, додаткові зошити із вправами будуть дієвими тоді, коли у них передбачений не тільки актуальний зміст, а на основі цього змісту учитель зможе формувати компетентності свідомого застосування набутих знань в типових обставинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти формування мовно-мовленнєвих умінь учнів початкової школи – предмет наукових розвідок багатьох науковців (Н. Бібік, М. Вашуленко, О. Вашуленко, О. Дубіна, Н. Коваль, С. Коробко, О. Петрук, О. Проскура, К. Пономарьова, С. Стеблюк, О. Хома, Л. Шпачук), які акцентують увагу на осно-

вній освітній меті вчителя – сформувати мовно-мовленнєві уміння та навички учня для того, щоб він міг вільно себе почувати під час спілкування в будь-яких умовах та будь з ким. Водночас вчені наголошують, що мовно-мовленнєвому розвитку учнів сприятиме ефективно дібране методичне забезпечення уроків української мови та читання.

Т. Шевчук та О. Ткачук описали методичне забезпечення розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи засобами інтерактивних технологій [9]. У монографії «Формування предметних компетентностей учнів початкової школи» (автори Н. Бібік, М. Вашуленко, В. Мартиненко та ін.) [8] схарактеризовано дидактико-методичне забезпечення формування у молодших школярів предметних компетентностей у процесі навчання української мови, літературного читання. О. Гаяш обґрунтувала застосування методичного забезпечення навчання грамоти першокласників з вадами інтелекту [1] тощо. На жаль, у методичній літературі відсутній аналіз методичного забезпечення щодо предметів мовно-літературної галузі, пов'язаний з варіативністю як чинних освітніх програм, так і підручників НУШ.

Мета статті: проаналізувати методичне забезпечення формування мовно-мовленнєвих умінь здобувачів початкової освіти методом етимологічного аналізу слова.

Виклад основного матеріалу дослідження. До методичного забезпечення освітнього процесу в початковій школі, зокрема формування мовно-мовленнєвих умінь учнів методом етимологічного аналізу на уроках української мови (4 клас), належать типові освітні програми (мовно-літературна освітня галузь), чинні підручники «Українська мова та читання», методичні розробки певних тем до уроків, друковані зошити зі спеціальними вправами та завданнями, тестами й спеціальні словники, призначені для учнів початкової школи (етимологічний, тлумачний та ін.). Межі цієї статті не дозволяють проаналізувати усе методичне забезпечення формування мовно-мовленнєвих умінь здобувачів початкової освіти методом етимологічного аналізу слова, тому ми акцентуємо увагу на освітніх програмах та чинних підручниках «Українська мова та читання».

Перелік мовно-мовленнєвих умінь здобувачів початкової освіти на уроках української мови в початковій школі визначено Типовою освітньою програмою НУШ (1–2 та 3–4 класи). Проаналізуємо досліджуване питання у вказаних програмах, розроблених під керівництвом О. Савченко [6].

У змісті очікуваних результатів навчання, окреслених чинними програмами для усіх класів початкової освіти, всіх змістових ліній («Взаємодіємо усно», «Взаємодіємо письмово», «Читаємо», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовні явища») акцентовано увагу на роботі зі словом, а саме: лексичним значенням слова, використанням лексичного багатства української мови у власному мовленні, тобто підкреслено значення слова у мові та мовленні школярів, які вивчають його на лексичному (це значення слова) та граматичному рівнях (його словозміна). Загальновідомо, що слово має ті ж самі функції, що і мова (номінативну, когнітивну, культуроносну, естетичну, емотивну, волюнтаривну тощо). У ньому фіксується інформація картини світу: наші традиції, віра, мораль, історичні події та соціальні процеси, культура, побут тощо).

У процесі комунікації ми, безперечно, застосовуємо речення, а не слова; слова не мають комунікативної функції, але користуються визначеними правилами словозміни та видозмін структури слів та їх сполучення у реченнях, що є комунікативними одиницями. Отже, саме слово – це некомунікативна одиниця, але у складі речення використовуємо слова для процесу спілкування. Усі властивості слова як лексичні, так і граматичні, і функціональні визначаються у реченні (слово може бути багатозначним, з прямим і переносним значенням, виступати різними членами речення, виконувати різну стилістичну функцію), тому лексема як структурна одиниця мови виконує номінативну функцію і одночасно, як елемент речення – мовленнєву. Це наше пояснення обґрунтовує значимість слова у процесі формування мовно-мовленнєвих умінь учнів, тобто сформованості умінь спілкування, ефективність якого залежатиме від того, наскільки глибоко школяр розуміє семантику вживаних ним слів і буде вільно використовувати українську мову в процесі спілкування.

В освітній Типовій програмі підкреслено усвідомлене, мотивоване оволодіння учнями матеріалу під час «спостереження за мовними одиницями і явищами, їх аналіз, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними» [6, с. 19]. Наприклад, у змістовій лінії «Досліджуємо мовні явища» від 2 до 4 класу підкреслено дослідження як лексичного значення іменника, прикметника, дієслова, так і спостереження за роллю їх у мовленні та використанні у власних висловлюваннях, а *серед обов'язкових результатів навчання*, вказаних у цій змістовій лінії, такі:

аналіз значення слів з урахуванням контексту, будови слова, перевірка власного розуміння значення слова за словниками; використання у своєму мовленні слів, що мають не тільки пряме значення, але й переносне, вживання синонімів й антонімів, фразеологізмів; правильне застосування граматичних форм усіх частин мови; правильне оформлення розповідних, питальних, спонукальних, також окличних та неокличних речень за метою висловлювання.

Результати навчання передбачають уміння з'ясувати структуру слова; утворювати нові слова, пояснювати значення усіх складових одиниць слова (закінчень, префіксів і суфіксів) з метою граматично правильного вживання його (такого, що відповідає літературним нормам) в усному і в писемному мовленні; перевіряти важкі для написання місця у словах за орфографічним словником або змінити слово так, щоб незрозуміле для написання місце в слові стало зрозумілим, або дібрати однокореневі слова, щоб легко пояснити свій вибір і перевірити орфограму; працювати над вимовою звуків, звукосполучень, слів; уміти будувати речення, поширювати їх, враховуючи комунікативну мету; щоб грамотно письмово оформити створений текст учні повинні вміти обґрунтувати знаки пунктуації (безумовно, тільки ті, що були вивчені на уроках української мови в початкових класах). Досягненню вказаних результатів навчання буде сприяти застосування на уроках української мови методу етимологічного аналізу.

Етимологізація слова – це вид лінгвістичного аналізу, який і буде під час дослідницької роботи над походженням слів сприяти усвідомленому вивченню мовного матеріалу, розумінню причинно-наслідкових взаємозв'язків між словами, розвиватиме уміння спостерігати, аналізувати текст щодо вживання слів, формуватиме критичне мовлення, збуджуватиме інтерес і фантазію дітей, мотивуватиме школярів вживати досліджені слова у мовленні, тобто цей метод дозволить сформулювати мовно-мовленнєві уміння учнів [4; 7].

Вимоги проаналізованої нами типової освітньої програми реалізуються у сучасних підручниках «Українська мова та читання» для здобувачів початкової освіти. З метою виявлення можливостей формування мовно-мовленнєвих умінь учнів методом етимологічного аналізу охарактеризуємо змістовий матеріал підручника для 4 класу «Українська мова та читання» (автори К. Пономарьова та Л. Гайова) [3]. Цей підручник створено відповідно до Типової освітньої програми колек-

тиву авторів під керівництвом О. Савченко. Для аналізу вибрали саме цей підручник через те, що ілюстрацією фонетико-граматичного матеріалу є вправи та завдання, побудовані на текстах, що висвітлюють традиції, культуру, побут тощо жителів інших країн (Франції, Німеччини, Польщі, Угорщини, Італії, Іспанії, Японії тощо). Виконуючи ці вправи, учні одночасно збагачують словниковий запас і навчаються вживати іншомовні слова у мовленні. Водночас автори до деяких іншомовних слів пропонують українські відповідники, як правило до слів ввічливості. Такі вправи цінні тим, що викликають потребу в школярів вивчити, вміти пояснити, дібрати синонім чи відповідник у рідній мові й тих слів, які не подані у виконуваний учнями вправі, того чи іншого слова, що зацікавило, і загалом подібні завдання і вправи мотивують учнів, викликають не тільки інтерес, а й бажання працювати на уроці. На нашу думку, недоліком вправ є те, що автори пропонують «готовий» матеріал, указуючи, які слова, належать до тієї чи іншої мови. Завдання для проведення етимологічного аналізу (безумовно, спрощеного) відсутні, хоча є потенційний матеріал для цього, він надзвичайно цікавий і багатий. Наприклад, у вправі 2 (стр. 97) можна запропонувати четвертокласникам визначити походження слів, що закінчуються голосним (*суші, карате, кімоно, цунамі, сакура*). Така структура слова характерна для Японії. З метою розвитку мовлення у цій же вправі подано достатньо завдань, а саме: поєднай вказані слова з дієсловами; із утвореними словосполученнями склади речення.

Викликають питання вправи, у яких автори перераховують слова, що запозичені українською мовою з інших мов, учні їх сприймають, як українські, бо вживають у повсякденному житті, але пояснень, чому той чи інший предмет чи поняття так називається немає. Наприклад, такі польські слова: *олівець, будинок, ковдра, простирadlo, хлопець* тощо (впр. 5, стр. 5) або завдання формулюються так: прочитай слова, які однаково звучать і мають однакові значення в українській і польській мовах. Випиши слова з орфограмами. Підкресли орфограми. Подані слова *врода, дах, листопад, фарба, цибуля* (Вправа 1, стр. 6). Аналогічне завдання: найбільшу популярність Франції принесли мода, парфумерія, мистецтво й кухня. Прочитайте, які слова із вказаних сфер українська мова запозичила з французької (*рояль, костюмер, ескіз, соус, репертуар, актор, майонез, балет, афіша, желе, маринад, пальто, блуза, котлета, парфуми, кутюр'є, ательє, макіяж*).

Як бачимо, у завданнях до таких вправ тільки «прочитай», «впиши», «підкресли». Дієвими були б завдання сформульовані так: дослідити, чому *парфуми* називаються саме так (латинське – *fumo* (диміти, обкурювати). У нас слово «парфумерія» з'явилося на початку XVIII ст. «Парфум» – в дослівному перекладі означає «через дим» – це пахощі, які використовували під час обкурювання приміщень для того, щоб позбавити їх злих духів) [7]. Переконані, що саме таке і подібні пояснення значень указаних слів будуть викликати інтерес до вивчення мови, формуватимуть мовно-мовленнєві уміння в учнів, потребу розуміти та пізнавати значення слів, усвідомлено застосовувати у власному мовленні.

Для учнів слова не повинні бути абстрактними поняттями, які треба навчитися вимовляти, читати, писати, ділити на частини за будовою, підкреслювати орфограми тощо. Хоча ми не заперечуємо й такої роботи на уроці. Вона необхідна і важлива, але переконані, четвертокласники повинні знати, що кожне слово колись з'явилося у мові як нове, воно «народилося», розвивалося, може, пройшло й не одне століття, поки стало таким, яким ми його знаємо сьогодні і первісне значення у нього було зовсім іншим, воно відрізнялося від сучасного. Учні у початковій школі мають відкрити для себе, що слова мають історію, тому етимологічний аналіз повинен бути на уроці української мови та читання.

В аналізованому підручнику є вправи, у яких подано пояснення походження слова. У результаті їх виконання молодші школярі ознайомлюються із найпростішою інформацією з історії лексики української мови. Охарактеризуємо ці вправи. Їх 15. Значення слова у цих вправах роз'яснено наступним текстом, тобто описово, наприклад: «в Італії росте сосна *пінія*. Саме з поліна пінії був зроблений *Піноккіо*» (впр. 7, стр. 62), «назва столиці *Будапешт* виникла з назви двох міст – *Буда і Пешт*, які розкинулися на протилежних берегах Дунаю» (впр. 3, стр. 40); «Японію називають країною сонця. Вона розташована на крайньому сході й першою зустрічає сонце, тому назва країни, перекладається як «сонце» (впр. 4, стр. 97). Аналогічно дано пояснення слів «Польща» (впр. 5, стр. 5), «Чехія» (впр. 7, стр. 16), «Олімпійські ігри» (впр. 6, стр. 75), грецький горіх (впр. 8, стр. 75), соняшник (впр. 1, стр. 146), парасолька (впр. 7, стр. 107) тощо. Таким способом з'ясовано більшість власних назв.

У змісті вправи 3 (стр. 76) використано пряме тлумачення, без поширеного опису, українських імен, запозичених з грецької

мови (Андрій, Антон, Василь, Євген, Тарас, Григорій тощо). Вправа 5 (стр. 77) є продовженням попередньої. Її завдання таке: «Що ти знаєш про походження і значення свого імені. Напиши текст».

У підручнику тільки дві вправи, у яких треба пояснити слова, що мають прозору етимологію. У першій (впр. 3, стр. 30) – завдання таке: площа при вокзалі – *привокзальна*, сад при школі – *пришкільний*, бульвар при морі – *приморський*. У другій (впр. 1, стр. 114) – акцентується увага на дієсловах: *умиваєшся* – умиваєш себе, *одягаєшся* – одягаєш себе. Хоча лексичного матеріалу з прозорою етимологією у змісті вправ досить багато (*блискавка*, бо блискає; *кияни*, бо живуть у Києві; *воротар*, бо стоїть на воротах тощо).

Незважаючи на те, що у Типовій освітній програмі питання етимології майже відсутні, в аналізованому підручнику потенціал лексичного матеріалу у текстах вправ досить багатий. Прокоментуємо. Розповідаючи про ту чи іншу країну автори підручника обов'язково вказують ввічливі слова, що вживають жителі у своєму мовленні, й, як переклад, подають українські відповідники, що повторюються майже в кожній вправі, але етимологічного тлумачення таких слів як *дякую*, *добрий день*, *привіт*, *ввічливий*, *чемний*, *чесний*, *привітний*, *вірний*, *приятний*, *скромний*, *совісний*, *делікатний* немає в жодній вправі та завданнях. Немає й етимологізації повторюваних на сторінках підручника цілих тематичних груп слів – назв тварин, рослин, видів спорту, транспорту тощо. Ми переконані в тому, що учням треба пояснювати і походження термінів, наприклад, частин мови (іменника, прикметника, числівника, дієслова). Тим більше, що їхня етимологія – прозора. Засвоєння граматичних понять у процесі уроків української мови – це складна логічна робота мислення. Щоб граматичні терміни були усвідомлені учнями, необхідна розумова діяльність, у результаті якої за допомогою етимологічних довідок, школярі зможуть виявляти, вичленовувати і об'єднувати істотні ознаки, що вивчаються. Вважаємо, що такі вправи у підручнику повинні бути.

Школярі, як правило, люблять читати вірші, відгадувати загадки. Застосування фольклорних та поетичних творів у процесі вивчення граматичного матеріалу сприяє кращому його засвоєнню. У підручнику тільки дві таких вправи з поясненням слів методом етимологічного аналізу. У вправі 8 (стр. 89) використано загадки, а у вправі 3 (стр. 158) – вірш «Канікули» Анатолія Костецького.

Вправи, побудовані на текстах, зміст яких дозволяє пояснити походження слів, сприяють розвитку мислення школярів – виконання їх відбувається через певні розумові операції: аналіз і синтез абстрагування порівняння тощо. У таблиці 1 представимо кількісний аналіз вправ, через зміст яких відбувається пізнання учнями походження слів; у процесі такої діяльності вони виконують певні типи розумових операцій.

Дані таблиці засвідчують, що вправи, у змісті яких є пояснення походження слів, допоможуть вчителю розвивати мислення учнів у процесі активної розумової діяльності, пізнавати явища, предмети реального світу, пояснюючи етимологію слів, у їх взаємозв'язках, розкриваючи їхні властивості.

Вивчення лексики різної за походженням, яка передбачена аналізованими вправами, дозволяє донести до учнів, що в словниковому складі української мови, як в дзеркалі, відображається життя людей, оскільки слова реагують на будь-які зміни: з'являються нові предмети – з'являються і нові назви для них, їхні ознаки, дії тощо. Особливо цей процес характерний для нашого сьогодення (пандемія, війна), коли українці вимушені виїжджати зі своєї країни, а повертаючись привозять нові слова. Цьому сприяє і розвиток економіки країни, дипломатичні, культурні політичні відносини з іншими державами. Іншомовні слова адаптуються в українській мові, підкоряючись її законам – словозміні, словотворенню, вимові тощо. Вони, ніби «розмиваються» у нашій мові. Усе це допоможе сформулювати думку в школярів, що інші мови впливають на словниковий склад української мови (вони його поповнюють, витісняють застарілі слова, що перестають вживатися носіями мови, хоча є слова, що тільки недавно виникли, але вони не загальноживані і швидко зникають з ужитку), але наша мова зберігає свій генетичний фонд. Здобувачі початкової освіти переконуються в тому, що у словниковому складі української мови основне місце відведено споконвічній лексиці. Саме на цих твердженнях і формується в учнів почуття гордості за свою мову, народ. У результаті учні поглиблюють свої знання про мову, розвивають вміння складати лек-

сичні та лексико-граматичні асоціації, користуватися словом, а також аналізувати текст з точки зору вживання слів.

Ми переконані у важливості значення аналізованих вправ для розвитку мовно-мовленевих умінь, а саме: розуміння тексту (знання значень слів допомагає учням зрозуміти текст, який вони читають, бо якщо школярі не знають значення слова, це може ускладнювати і розуміння змісту); складання власних текстів (для того, щоб написати хороший текст, учням потрібно вміти вибирати та використовувати різні слова з відповідними значеннями); володіння словниковим запасом (знання значень слів розширює словниковий запас учнів та допомагає їм бути більш виразними у мовленні і використовувати різноманітні слова для передачі своїх думок); розвиток мовленевих навичок (знання значень слів допомагає учням точно та адекватно виражати свої думки і почуття, формулювати запитання і просити про допомогу. Безумовно, основна мета вивчення значень слів полягає у розвитку комунікативних навичок учнів, володінні мовою та формуванні здатності адекватно сприймати і передавати інформацію.

Для розвитку лексичного запасу мовлення молодших школярів необхідно під час уроків української мови та читання застосовувати словники синонімів та антонімів. Наприклад, чітко структурований, зручний для користування «Словник учня початкових класів. Синоніми. Антоніми. Морфеми» (автори Т. Бабовал, Н. Будна, З. Головка), який сприятиме точному розумінню різних відтінків значення слова. У результаті виконання вправ і завдань, побудованих на основі цього словника, молодші школярі отримають навички аналізувати зміст слів, семантично правильно будувати фрази, використовуючи найбільш доцільні лексеми, уникати повторень. Збагаченню словникового запасу слів слугуватимуть й етимологічні словники української мови для учнів початкових класів, словникові статті яких містять пояснення походження слова (наприклад, науково-популярні видання, замітки, словники та довідники: «Пригоди слова» А. Коваль, «У світі етимології» А. Мовчун, «Етимологічні замітки для молодших» М. Похори, «Зазирни у слово»

Таблиця 1

Розумова діяльність здобувачів початкової освіти у процесі виконання вправ, що містять етимологізацію слів

Розумові операції під час виконання вправ що містять етимологізацію слів					
Аналіз і синтез	Абстрагування	Узагальнення	Класифікація	Порівняння	Відтворення
14	7	5	11	32	4

Г. Тупчанської та М. Голуб, «Таємниці слова» Є. Чак тощо).

Уміти пояснювати значення слова – це універсальне вміння, тому що для його формування необхідна і мовна, і мовленнєва, і комунікативна компетентність [2].

Аналізуючи вправи підручника К. Пономарьової та Л. Гайової ми акцентували увагу на збагаченні словникового складу та розвитку мовленнєвих умінь учнів, але етимологізація слова сприяє й підвищенню грамотності учнів. Особливо ця робота принесе користь під час аналізу слів, написання яких не можна пояснити правилами. У 19 столітті обов'язковим було у 1–4 класах під час з'ясування орфограм використовувати відомості з етимології. На жаль, у підручнику немає жодної вправи, у якій би було пояснення правопису прийомів етимологізації, хоча зміст вправ дозволяє це робити. Наприклад, у багатьох вправах зустрічаються словникові слова *математика* і *неділя*, правопис яких учні повинні запам'ятати, тому що пишемо ми їх за традиційним принципом, але щоб запам'ятати і не забути орфограму насамперед необхідно усвідомити значення слова. Це буде легше зробити, якщо у змісті вправи або у невеликій довідці під вправою буде пояснення. Що це слово грецького походження, перша його частина *матема* у перекладі означає знання. Якщо учні поставлять наголос – *матема*, то ніколи у слові *математика* у другому складі не напишуть *и* [5].

У слові *неділя* учні можуть припуститися двох помилок написати *ниділля*, але цього не трапиться, якщо вони прочитають, що у давньоруській мові сьомий день був *не для діла*, працювати не можна [7]. Отже, такі вправи допомогли б учням не механічно зазубрювати слова, правопис яких треба запам'ятати, а усвідомити їх написання, тим більше для мовленнєвої діяльності учнів передбачені завдання.

Висновки. У результаті аналізу Типової освітньої програми НУШ з'ясовано, що формування мовно-мовленнєвих умінь учнів початкової школи етимологічним методом орієнтовано на мотивований творчий освітній процес, під час якого розвиватиметься пізнавальний інтерес школярів, на дослідження лексичного значення слова, походження окремих слів (запозичення з іншої мови, словотворення), використання лексичного багатства української мови у власному мовленні.

Виконаний нами аналіз засвідчує, що підручник «Українська мова та читання» (автори К. Пономарьова та Л. Гайова), лексичний матеріал вправ якого містить як праслов'янську лексику, так і запозичену, знайомить учнів із життям, побутом, культурою, традиціями тощо інших держав, містить багатий матеріал для розвитку мовно-мовленнєвих умінь здобувачів початкової освіти методом етимологічного аналізу. 45% вправ передбачають лексичний матеріал, у якому є пояснення походження слів, як правило, це праслов'янські слова; у 23% вправ розповідається про походження слів, але на нього не акцентовано уваги у завданнях до вправ, тобто вивченню словникового складу української мови з погляду походження не приділено належної уваги, а пояснення етимології слова учневі – це вже перший крок до усвідомленого оволодіння українською мовою, що дозволяє втілювати комунікативний зміст мовної освіти, який орієнтовано на комунікацію, на сприймання, розуміння й застосування слова у власному мовленні. Частина таких вправ часто локальні. Не наголошено на поясненні термінів та граматичних понять.

Перспективним вважаємо дослідження методів та прийомів розвитку мовно-мовленнєвих умінь в учнів початкової школи методом етимологічного аналізу слова на уроках української мови в початковій школі.

Література:

1. Гаяш О. В. Навчально-методичне забезпечення опанування інтегрованого курсу навчання грамоти розумово відсталими першокласниками за новою програмою. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. Науково-методичний збірник інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка. Київ, Видавництво НАПН України. 2014. Вип. 7. С. 90–97.
2. Зажарська Г. П. Основні напрямки з розвитку мовлення молодших школярів відповідно до засад нової української школи. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки, № 1 (324) березень. Ч. 2. 2019. С. 235–241.
3. Пономарьова К., Гайова Л. Українська мова та читання: підручник для 4 класу ЗЗСО (у 2 частинах). Частина 1. Київ: УОВЦ «Оріон», 2021. 160 с.
4. Новосолова В. І. Особливості формування навчально-дослідницьких умінь учнів на уроках української мови в умовах нової української школи. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки, № 8 (346). Ч. 1. 2021. С. 181–197.
5. Мовчун А. У світі етимології: навчально-довідковий посібник з етимології для учнів і вчителів початкових класів. Київ: Наш час, 2009. 136 с.

6. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1–2 та 3–4 класи. Київ. Видавництво «Світоч». 2019. 336 с.

7. Торчинська Т. Етимологічна робота зі словом як основа розвитку інтересу до вивчення української мови в початковій школі. Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи, (1(7), 2022. 113–121.

8. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи: монографія / Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, О. В. Онопрієнко та ін. Київ: Педагогічна думка, 2014. 346 с.

9. Шевчук Т. Б., Ткачук О. С. Аналіз методичного забезпечення розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи засобами інтерактивних технологій. Науково-педагогічний журнал. Молодь і ринок, Дрогобич. № 145, 3 (211), 2023. С. 145–149.

References:

1. Haiash O. (2019). Navchalno-metodychne zabezpechennia opanuvannia intehrovanooho kursu navchannia hramoty rozumovo vidstalymy pershoklasnykamy za novoio prohramoio [Educational and methodological support for the mastering of an integrated literacy course by mentally retarded first-graders according to the new program]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy. Naukovo-metodychnyi zbirnyk Instytutu spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka*. Kyiv, Vydavnytstvo NAPN Ukrainy. Vyp. 7. Pp. 90–97 [in Ukrainian].

2. Zazharska H. (2019). Osnovni napriamky z rozvytku movlennia molodshykh shkoliariv vidpovidno do zasad novoi ukrainskoi shkoly [The main directions for the development of speech of younger schoolchildren in accordance with the principles of the new Ukrainian school]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Pedahohichni nauky*, № 1 (324) berezen. Ch. 2, pp. 235–241 [in Ukrainian].

3. Ponomarova K., Haiova L. (2021). Ukrainska mova ta chytannia [Ukrainian language and readin]: pidruchnyk dlia 4 klasu ZZSO (u 2 chastynakh). Chastyna 1. Kyiv: UOVTs «Orion», p. 160 [in Ukrainian].

4. Novosolova V. (2021). Osoblyvosti formuvannia navchalno-doslidnytskykh umin uchniv na urokakh ukrainskoi movy v umovakh novoi ukrainskoi shkoly [Peculiarities of the formation of educational and research skills of students in Ukrainian language lessons in the conditions of the new Ukrainian school]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky*, № 8 (346). Ch., pp. 181–197 [in Ukrainian].

5. Movchun A. (2009). U sviti etymolohii [In the world of etymology]: navchalno-dovidkovyi posibnyk z etymolohii dlia uchniv i vchyteliv pochatkovykh klasiv. Київ: Nash chas, p. 136 [in Ukrainian].

6. Typovi osvitni prohramy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity: 1–2 ta 3–4 klasy (2019). [Typical educational programs for institutions of general secondary education: 1 2 and 3–4 classes]. Kyiv. Vydavnytstvo «Svitoch», p. 336 [in Ukrainian].

7. Torchynska T. (2022). Etymolohichna robota zi slovom yak osnova rozvytku interesu do vuvchennia ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli [Etymological work with the word as a basis for the development of interest in studying the Ukrainian language in primary school]. *Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly*, (1(7), pp. 113–121 [in Ukrainian].

8. Formuvannia predmetnykh kompetentnosti v uchniv pochatkovoї shkoly [Formation of subject competencies in primary school students] : monohrafiia / N. M. Bibik, M. S. Vashulenko, O. V. Onopriienko ta in (2014). K.: Pedahohichna dumka, 346 p. [in Ukrainian].

9. Shevchuk T., Tkachuk O. (2023). Analiz metodychnoho zabezpechennia rozvytku dialohichnoho movlennia uchniv pochatkovoї shkoly zasobamy interaktyvnykh tekhnolohii [Analysis of methodical development support dialogic speech of elementary school students by interactive means technologies]. *Naukovo-pedahohichniy zhurnal. Molod i rynek, Drohobych*, № 145, 3 (211), p. 145–149. [in Ukrainian].